

PRZEGLĄDY

WYDAWNICTWA MUZEÓW WALKI I MĘCZEŃSTWA

W sieci muzeów państwowych, zajmujących się problematyką historyczną, specjalne miejsce zajmują muzea walki i męczeństwa. Mamy ich w Polsce sporo, liczne są także działy historyczne w poszczególnych muzeach regionalnych, poświęcone właśnie tym zagadnieniom, związanym z historią najnowszą narodu polskiego. Wiele wreszcie jest w Polsce Izb Pamięci Narodowej, spełniających do pewnego stopnia funkcje muzealne.

W przeglądzie poniższym zajmiemy się tylko zreferowaniem periodycznych wydawnictw najważniejszych muzeów walki i męczeństwa, uwzględniając stan wydawnictw na koniec 1970 r. Wydawnictwa periodyczne ukazują się pod egidą czterech głównych muzeów. Trzy spośród nich to wydawnictwa muzeów martyrologicznych: „Zeszyty Oświęcimskie” i inne wydawnictwa Państwowego Muzeum w Oświęcimiu; „Zeszyty Majdanka” wydawane przez Radę Naukową Towarzystwa Opieki nad Majdankiem oraz Państwowe Muzeum na Majdanku; „Komunikaty Muzeum Stutthof” wydawane przez Muzeum Stutthof w Sztutowie. Czwarte wydawnictwo „Muzea Walki” nosi podtytuł „Rocznik Muzeów Historii Walk Rewolucyjnych i Narodowowyzwoleńczych”, a wydawane jest przez Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie.

Omówimy je tu kolejno, zaczynając od najstarszego i największego, jakim są „Zeszyty Oświęcimskie”. Wydawnictwo to ukazuje się od 1957 r., mniej więcej co rok, a w latach 1966—1968 co dwa lata. Dotychczas ukazało się 12 numerów. Od numeru 11 czasopismo zmieniło format i okładkę. Nakład „Zeszytów Oświęcimskich” jest przeważnie dość wysoki, około 5 tysięcy, a dwa numery ukazały się w większym nakładzie: nr 5 — 10 tysięcy i nr 8 — 7 tysięcy egzemplarzy. Były to numery zawierające wyłącznie wspomnienia byłych więźniów. Nie znane nam jest, jak dalece nakład powyższy odpowiadał faktycznym zapotrzebowaniom.

Kolegium redakcyjne „Zeszytów Oświęcimskich” składa się przede wszystkim z pracowników etatowych Muzeum Oświęcimskiego — dyr. Kazimierza Smolenia, dr Jadwigi Bezwińskiej i mgr Danuty Czech. Przez pewien czas w skład kolegium redakcyjnego wchodził inni pracownicy Muzeum: Jerzy Brandhuber (do nr 11 włącznie), Tadeusz Szymański (nr 8 i 9), Tadeusz Iwaszko (nr 11 i 12) oraz Irena Polska (nr 12).

Państwowe Muzeum w Oświęcimiu wydaje także prawie identyczne w treści „Hefte von Auschwitz”, stanowiące w zasadzie tłumaczenie prac wydanych w wersji polskiej. Ukazało się dotychczas 11 numerów oraz 2 numery specjalne. Ponadto po angielsku i po francusku wydawane są krótkie repertoria wiedzy o Oświęcimiu, będące czymś więcej niż przewodnikiem po obozie, a mniej niż popularnonaukową monografią.

„Zeszyty Oświęcimskie” nie mają jednolitego układu i koncepcji. Kilka z nich, jak już wspomniano, poświęcono wyłącznie wspomnieniom b. więźniów, według tekstów częściowo nadesłanych na konkurs pamiątkarski Muzeum Oświęcimskiego, częściowo wydobytych z Archiwum Muzeum lub zamówionych u poszczególnych pa-

miętnikarzy. „Zeszyty” te — 5 i 8 — nie zawierają streszczeń obcojęzycznych. Nie jest to zresztą podział konsekwentny, gdyż wspomnienia więźniarskie znajdują się i w innych numerach: w numerze 1 Józefa Kreta *Dzień w karnej kompanii*; w numerze 7 Tadeusza Chowańca *Epilog — wspomnienia z wyzwolenia*; w numerze 11 Ireny Bundzewicz Kostek — *wspomnienie o Kostku Jagielle*.

W licznych numerach „Zeszyty Oświęcimskie” publikują dokumenty źródłowe wraz z reprodukcjami poszczególnych dokumentów. Tak więc w numerze 1 przedrukowana jest książka bunkra za lata 1941—1943, zawierająca wykaz więźniów (ok. 2 tysiące), którzy przeszli przez bunkier oświęcimski. W numerze 9 drukowane są wspomnienia Pery Broada, SS-mana z oddziału politycznego, ze wstępem byłego więźnia Jerzego Rawicza. Broad napisał te wspomnienia zaraz po dostaniu się do niewoli angielskiej w 1945 r. i pisał je względnie szczerze i dokładnie, stąd też ich duża wartość dokumentalna.

W kilku numerach (2, 3, 4, 6 i 7) „Zeszytów Oświęcimskich” drukowany jest wraz z reprodukcją dokumentów *Kalendarz wydarzeń w obozie* za cały okres istnienia Oświęcimia, od początku 1940 r. do stycznia 1945 r., opracowany przez Danutę Czech.

Wszystkie materiały typu dokumentalnego zawierają wyjaśnienia terminów obcojęzycznych, indeksy osobowe, rzeczowe i geograficzne oraz streszczenia w językach angielskim, rosyjskim i francuskim, a przez pierwsze 3 numery także w języku niemieckim.

Część „Zeszytów” poświęcona jest opracowaniom i artykułom monograficznym. Kilka z nich dotyczy spraw bardziej ogólnych, większość zajmuje się wyłącznie problematyką oświęcimską. Najwięcej miejsca poświęcono opracowaniu historii poszczególnych podobozów. Piszą tutaj: w nrze 9 — Jerzy Frąckiewicz o podobozie Lagischa i o podobozie Golleschau, Anna Zięba o podobozie Rajsko; w nrze 10 — Franciszek Piper o podobozie Blechkammer, Emeryka Iwaszko o podobozie Janinagrube, Anna Zięba o Wirtschaftshof Budy i Tadeusz Iwaszko o podobozie Laurahütte; w nrze 11 — Anna Zięba nt. Geflügelfarm Harmense i Wirtschaftshof Babitz, Franciszek Piper o podobozie Sosnowitz I i II oraz Irena Strzelecka o podobozie Hindenburg; w nrze 12 — Emeryka Iwaszko o Aussenkommando Chelmek, Franciszek Piper o podobozie Neu-Dachs, Tadeusz Iwaszko o podobozie Günthergrubbe oraz Irena Strzelecka o podobozach Bismarckhütte i Hubertushütte.

Jak widać z powyższego zestawienia, autorami są przeważnie ci sami ludzie, głównie etatowi pracownicy Muzeum Oświęcimskiego.

W dziale artykułów o charakterze bardziej ogólnym spotykamy także nieco nazwisk spoza Muzeum. Tak więc zmarły przed kilku laty sędzia Jan Sehn był autorem dwóch artykułów pt. *Zbrodnicze eksperymenty sterylizacyjne Carla Clausberga na kobietach więzionych w hitlerowskich obozach koncentracyjnych* (nr 2) oraz *Sprawa odszkodowań dla ofiar hitleryzmu* (nr 3). Prof. Władysław Fejkiel był autorem artykułu *Etyczno-prawne granice eksperymentowania w medycynie — a sprawa prof. Clausberga* (nr 2). Prof. Ludwik Rajewski napisał artykuł *O polskiej literaturze obozowej* (nr 6), sędzia Jan Mikulski — *Eksperymenty farmakologiczne w obozie koncentracyjnym Oświęcim-Brzezinka* (nr 10), dr Alicja Glińska — *Dokumentalna wartość pamiętników obozowych w badaniu moralności obozowej* (nr 10), Alfred Konieczny, *Uwagi o początkach obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu* (nr 12).

Pozostałe artykuły w „Zeszytach Oświęcimskich” wyszły spod pióra pracowników Muzeum, jak np. Henryka Kuszaja — *Kary stosowane przez SS względem więźniów obozu koncentracyjnego Oświęcim* (nr 3); Jerzy Brandhuber — *Jeńcy radzieccy w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu* (nr 4); Halina Wróbel — *Likwidacja obozu koncentracyjnego Oświęcim-Brzezinka* (nr 6); Tadeusz Iwaszko — *Ucieczki więźniów*

z obozu koncentracyjnego Oświęcim (nr 7); Danuta Czech — *Deportacja i zagłada Żydów greckich w Kl. Auschwitz* (nr 11).

Dla historyka największą wartość oczywiście mają materiały dokumentalne i wspomnienia, choć nie sposób odmówić także wartości poszczególnym artykułom. Niektóre z nich, choć dotyczą wąskich zagadnień, są opracowane bardzo starannie i stanowią trwały wkład do historii obozów, a zwłaszcza Oświęcimia. Zwraca uwagę stosunkowo niewielka ilość artykułów poświęconych problematyce ruchu oporu wśród więźniów Oświęcimia, a zwłaszcza problematyce życia kulturalnego w obozie. Niewiele także miejsca zajmują badania nad składem osobowym i pochodzeniem socjalnym załogi Oświęcimia. Przeważają artykuły o charakterze martyrologicznym. W „Zeszytach Oświęcimskich” nie ma w ogóle działu kroniki i informacji z obecnego stanu i działalności Muzeum oraz brak działu bibliografii i recenzji książek i artykułów dotyczących Oświęcimia.

Poza serią „Zeszytów Oświęcimskich” Muzeum wydało także dwa tomy specjalne. Jeden z nich ukazał się w 1965 r. w nakładzie 10 tysięcy egzemplarzy i zawierał wyłącznie wspomnienia b. więźniów. Są to fragmenty prac pamiętnikarskich z konkursu wspomnieniowego z 1963 r. Większość nazwisk pamiętnikarzy to autorzy, których fragmenty pracy były już drukowane w nrze 5 „Zeszytów”.

Ponadto ukazał się numer specjalny, opracowany przez Zakład Historii Partii przy KC PZPR, przy współpracy Państwowego Muzeum w Oświęcimiu. Numer ten, zatytułowany *Obóz koncentracyjny Oświęcim w świetle akt Delegatury Rządu RP na Kraj*, ukazał się w 1968 r. w nakładzie 3 tys. egzemplarzy. Wyboru i opracowania dokonali Krystyna Marczevska i Władysław Ważniewski. Przy opracowaniu przypisów współpracowali Kazimierz Smoleń i Jadwiga Bezwińska. Kazimierz Smoleń drukuje w tym numerze artykuł *Działalność ruchu oporu w zakresie dokumentacji zbrodni popełnionych w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu*. Tom ten zawiera różnego typu raporty i informacje przekazywane przez komórki ruchu oporu z obozu na zewnątrz i zachowane w aktach Delegatury Rządu, a w pewnym stopniu przekazywane dalej, do Londynu. Niezwykle cenne te raporty i informacje obejmują okres: kwiecień 1941 — lipiec 1944.

Ponadto ukazały się w języku francuskim i angielskim krótkie repertoria wiedzy o Oświęcimiu, zawierające krótkie streszczenia bądź też przedruki ważniejszych artykułów lub wspomnień, drukowanych już w „Zeszytach Oświęcimskich”. Nazwiska autorów są przeważnie te same: D. Czech, K. Smoleń, T. Iwaszko, W. Fejkiel, Z. Posmysz.

Skrupulatny badacz doszukałby się zapewne pewnych błędów czy uogólnień w poszczególnych opracowaniach czy wspomnieniach drukowanych w „Zeszytach Oświęcimskich”. Wyjaśnienia terminów obcych nie zawsze są dokładne. Tak np. „Hauptcharführer” to nie starszy podoficer, a starszy sierżant, „Scharführer” to plutonowy, a nie podoficer itp. W sumie jednak materiał publikowany przez „Zeszyty Oświęcimskie”, zwłaszcza w części dokumentalnej, jest wartościowy i poszerza naszą wiedzę w tej dziedzinie.

„Zeszyty Majdanka” ukazują się mniej regularnie. Pierwszy ukazał się w 1965 r., dotychczas ukazały się 4 „Zeszyty”, z tym że 4 miał podwójną objętość. „Zeszyty Majdanka” wydawane są w nakładzie 2 tysięcy egzemplarzy przez Radę Naukową Towarzystwa Opieki nad Majdankiem i Państwowe Muzeum na Majdanku. Kolegium redakcyjne, działające pod przewodnictwem prof. Tadeusza Mencla, składa się przeważnie z pracowników Muzeum na Majdanku, wchodzi doń: Ryszard Dunin, Edward Dziadosz, Edward Gryń, Józef Marszałek, Jan Naumiuk oraz w skład kolegium numeru pierwszego wchodziła Elżbieta Rosiak, a od nru 2 Aleksander Moskała.

„Zeszyty Majdanka” różnią się swoim układem i zawartością od „Zeszytów Oświęcimskich”. Prawie każdy numer „Zeszytów Majdanka” ma podobny układ: artykuł wstępny, artykuły monograficzne, materiały dokumentalne, recenzje z książek dotyczących problematyki Majdanka, bibliografię, kronikę, wreszcie streszczenia obcojęzyczne i indeksy.

Autorami artykułów wstępnych są: Paweł Dąbek, Tadeusz Mencil i Jan Pawlak. Niektóre z artykułów monograficznych dotyczą problematyki całej Lubelszczyzny. Są to artykuły: Czesława Madajczyka — *Lubelszczyzna w polityce okupanta* (nr 2); Waldemara Tuszyńskiego — *Policyjny i wojskowy aparat okupacyjny na Lubelszczyźnie* (nr 3); Edwarda Dziadosza i Józefa Marszałka — *Więzienia i obozy w dystrykcie lubelskim* (nr 3); Zygmunta Mańkowskiego — *Strategiczne znaczenie Lubelszczyzny i polityka okupanta* (nr 4). Tematyka niektórych z tych artykułów wyraźnie zazębia się i powtarza.

Inne artykuły dotyczą problematyki wyłącznie Majdanka. Są to: Józefa Marszałka — *Geneza i początek budowy obozu koncentracyjnego na Majdanku* (nr 1); Zofii Murawskiej — *System strzeżenia i sposoby izolacji więźniów* (nr 1); Zofii Leszczyńskiej — *Struktura osobowa władz obozu koncentracyjnego na Majdanku* (nr 2); Józefa Marszałka — *Budowa obozu na Majdanku w latach 1942—1944* (nr 4); Zofii Murawskiej — *Kobiety w obozie* (nr 4); Zofii Leszczyńskiej — *Transporty więźniów do Majdanka* (nr 4); oraz Czesława Rajcy — *Lubelska filia Niemieckich Zakładów Zbrojeniowych* (nr 4).

Nie wiadomo dlaczego w nrze 2 zostały umieszczone w dziale artykułów opracowane przez Ireneusza Cabana i Zygmunta Mańkowskiego *Informacje o obozie na Majdanku w aktach Delegatury Rządu RP na Kraj*. Ten typowo dokumentarny tekst powinien być w pełnym brzmieniu umieszczony w dziale materiałów.

W „Zeszytach Majdanka” dział materiałów jest mniej bogaty niż w „Zeszytach Oświęcimskich”. Przede wszystkim nie są tu drukowane wspomnienia byłych więźniów, a jedynie głosy w dyskusji na sesji naukowej pt. *Lubelszczyzna oskarża*, która miała miejsce w 1966 r. w Lublinie. Umieszczono tu w pełnym brzmieniu głosy 10 dyskutantów, niektóre o charakterze wspomnieniowym, niektóre poświęcone omówieniu tylko pewnych problemów. Dyskusja ta była drukowana w nrze 3. Ponadto w dziale materiałów drukowane są zeznania szefa krematorium Ericha Muhsfeldta w opracowaniu Anny Wiśniewskiej (nr 1); korespondencja w sprawie dostawy gazu Cyklon, w opracowaniu Adeli Toniak (nr 2); stosunki handlowe Majdanka z firmą Paula Reimanna, w opracowaniu Edwarda Dziadosza (nr 2); oraz korespondencja z Majdankiem Henryka Jerzego Szczęsniewskiego, w opracowaniu Zbigniewa Jerzego Hirsza (nr 2).

Bogaty i interesujący jest dział recenzji. W czterech zeszytach umieszczono 24 recenzje, z których najwięcej napisali: Elżbieta Rosiak — 3, Anna Wiśniewska — 3, Czesław Rajca — 3, Roman Rosiak — 3, Kazimierz Smoleń — 3. Po dwie recenzje napisali: Aleksy Bornus i Zofia Murawska, po jednej recenzji — Edward Dziadosz, Edward Gryń, Zofia Leszczyńska, Wanda Kiedrzyńska i Bożena Kowalowa.

Pożyteczny dział bibliografii, drukowany w każdym zeszytcie, opracowuje Elżbieta Rosiak.

W dziale kroniki i informacji znajdujemy informacje przede wszystkim o działalności Muzeum, a także o działalności Towarzystwa Opieki nad Majdankiem, Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Lublinie oraz ocenę pamiętników nadesłanych na konkurs wspomnieniowy.

W sumie „Zeszyty Majdanka” mają bardziej przejrzysty i konsekwentny układ

niż „Zeszyty Oświęcimskie”, choć w dziale dokumentarnym większą wartość historyczną posiadają materiały publikowane w „Zeszytach Oświęcimskich”. Także w „Zeszytach Majdanka” zwraca uwagę brak artykułów o ruchu oporu i o życiu kulturalnym więźniów.

„Komunikaty Muzeum Stutthof” ukazują się w formie powielanej, w nakładzie 180 egzemplarzy począwszy od kwietnia 1969 r. Dotychczas ukazały się 3 numery. Komitet redakcyjny stanowią: Tadeusz Matusiak jako przewodniczący oraz Mirosław Gliński, Janina Grabowska i Jacek Sauk. Komitet redakcyjny składa się wyłącznie z pracowników Muzeum.

We wszystkich trzech numerach mamy po kilka artykułów monograficznych, większość jednak „Komunikatów Muzeum Stutthof” wypełniają artykuły o charakterze sprawozdawczym.

Z artykułów problemowych wymienić należy: Tadeusza Matusiaka *Zbrodniarze obozu Stutthof przed sądami* (nr 2) oraz *Baza źródłowa i stan badań nad dziejami Stutthofu* (nr 3); Mirosława Glińskiego *Organizacja oraz skład personalny władz obozu koncentracyjnego Stutthof* (nr 2) i *Ewakuacja podobozów Stutthofu* (nr 3), Jacka Sauka *Barki śmierci* (nr 1) oraz zbiorowy artykuł Koła Naukowego Historyków przy WSP w Gdańsku *Marsz śmierci* (nr 3).

Szczególnie cenne są tutaj artykuły Mirosława Glińskiego; bardzo sumiennie i pieczołowicie zestawione stanowią niewątpliwy wkład do badań nad historią obozu w Stutthofie.

Z artykułów sprawozdawczych należy wymienić kilka sprawozdań z działalności Muzeum pióra jego dyrektora — Tadeusza Matusiaka, informacje o nowych nabytkach archiwalnych Janiny Grabowskiej przy współudziale Mirosława Glińskiego, informacje o nowych nabytkach bibliotecznych Elżbiety Rutkowskiej, informacje o działalności Muzeum w środowisku studenckim Marka Dziukiewicza oraz informacje o uroczystościach oficjalnych Macieja Zasławskiego.

Ogólnie rzecz biorąc, „Komunikaty Muzeum Stutthof” są wydawnictwem przede wszystkim informacyjno-sprawozdawczym, przeznaczonym dla wąskiego grona odbiorców. Artykułów o charakterze monograficznym jest tutaj niewiele, materiałów dokumentarnych nie publikuje się wcale, podobnie jak i recenzji czy bibliografii. Należy wyrazić życzenie, aby przyszłe „Zeszyty Muzeum Stutthof” które, miejmy nadzieję, wydawane już będą w formie drukowanej, zawierały już także szeroko uwzględnione działy: dokumentarny, recenzji i bibliografii.

Nieco odmiennie od wyżej wymienionych wydawnictw przedstawia się czasopismo „Muzea Walki”, będące rocznikiem muzeów historii walk rewolucyjnych i narodowowyzwoleńczych. Jest to czasopismo wydawane przez Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie. Od 1968 r. ukazały się trzy numery każdy w nakładzie tysiąca egzemplarzy. Zespół redakcyjny stanowią: Maria Rutkiewicz jako redaktor oraz Bogdan Gądomski, Mieczysław Kalisz i Karol Mórawski. Prócz tego istnieje kilkunastoosobowa Rada Redakcyjna.

Wbrew tytułowi „Muzea Walki” zajmują się także problematyką muzeów martyrologicznych. Mamy na ten temat kilka artykułów: Reginy Domańskiej *Muzeum więzienia Pawiak* (nr 1), Stefana Króla *Muzeum X Pawilonu* (nr 1) oraz *Współpraca Muzeum X Pawilonu z telewizją* (nr 2); Kazimierza Smolenia *Państwowe Muzeum w Oświęcimiu* (nr 2); Jadwigi Bezwińskiej *Stan wiedzy młodzieży szkolnej o obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu* (nr 2); Edwarda Grynia *Państwowe Muzeum na Majdanku* (nr 3); Ponadto w dziale materiałów w dwóch numerach (2 i 3) Regina Domańska i Maria Rutkiewicz publikują *Kalendarz wydarzeń w więzieniu Pawiak*

za okres 15 października 1942 do 15 lutego 1944. Kazimierz Smoleń zamieścił w numerze 3 artykuł *Wizje lokalne sądu frankfurckiego na terenie b. obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu-Brzezince*.

Jak widać z tego zestawienia, właściwszy chyba byłby dla tego wydawnictwa tytuł „Muzea Walki i Męczeństwa”.

Pozostałe artykuły i materiały można z grubsza podzielić na kilka działów. Są to artykuły typu problemowego, artykuły sprawozdawcze, materiały i dokumenty oraz kronika i bieżąca informacja.

Kilka artykułów problemowych napisali kierownicy resortów specjalnie zainteresowanych pracą muzeów historycznych, m. in. Lucjan Motyka (nr 2) i Henryk Jabłoński (nr 3). Dalsze artykuły o genezie i przyszłości muzeów historycznych napisali dyrektorzy poszczególnych muzeów: Kazimierz Malinowski (nr 1), Janusz Durko (nr 2), Stanisław Lorentz (nr 3) i in. Najciekawsze, moim zdaniem, są artykuły związane z problemami pracy oświatowej i nowoczesnym wystawiennictwem, jak Marii Rutkiewicz *O potrzebie nowych form* (nr 1), Juliana Konara *Czy zmierzch przewodnika?* (nr 2), Natalii Pawlikowskiej *Nauczyciel — uczeń — lekcja muzealna* (nr 3).

Większość artykułów drukowanych w „Muzeach Walki” ma charakter sprawozdawczy. Omawiane są tutaj doświadczenia i dorobek poszczególnych muzeów i to zarówno w artykule o charakterze całościowym Bogdana Gadomskiego (nr 3) *Dorobek wystawienniczy 25-lecia*, jak i w artykułach o poszczególnych muzeach, o Muzeum Historii Ruchu Rewolucyjnego w Łodzi (nr 1), o muzeach okręgu kieleckiego (nr 2), muzeach białostockich (nr 2), o wiejskich izbach pamiątek na Lubelszczyźnie (nr 2), o muzeach Śląska Opolskiego (nr 3), o Muzeum im. Aleksandra Zawadzkiego w Dąbrowie Górniczej (nr 3) i in. Trzeba tu wspomnieć o artykułach dotyczących wymienionych już powyżej muzeów martyrologicznych.

Dział materiałów jest ubogi, można by do niego poza wspomnianym już *Kalendarium więzienia Pawiak* zaliczyć właściwie tylko artykuł Anny Kwiatkowskiej zatytułowany *Odnaleziona fotografia*, referujący fotografię osób znajdujących się na XII Zjeździe PPS-Lewicy w 1918 r.

W dziale informacji i kroniki bardzo skrupulatnie prowadzonym znajdujemy informacje o wszystkich muzeach historycznych w Polsce, a także w niektórych krajach socjalistycznych, jak w ZSRR, w Jugosławii i Rumunii.

„Muzea Walki” nie publikują recenzji ani bibliografii. Najwięcej miejsca poświęca się działowi sprawozdawczemu i wymianie doświadczeń. Niektóre cenne artykuły problemowe mają bardzo specjalistyczny charakter. Dział dokumentarny prawie nie istnieje. W układzie dotychczasowych trzech roczników nie widać jakiegoś konsekwentnego układu. Dział kroniki i informacji dotyczy przede wszystkim muzeów polskich i niektórych krajów socjalistycznych. Brak jest zupełnie informacji o muzeach historycznych (np. o muzeach ruchu oporu lub muzeach martyrologicznych) w krajach kapitalistycznych.

KRZYSZTOF DUNIN-WĄSOWICZ